

ПРОБЛЕМА «САМІСТЬ» У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Радул Валерій, доктор педагогічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри педагогіки вищої школи та соціально-гуманітарних дисциплін, Українська державна льотна академія.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5354-9142>

E-mail: valerijradul@gmail.com

Радул Ольга, докторка педагогічних наук, професорка, професорка кафедри дошкільної та початкової освіти, Центральнотукаїнський державний університет імені Володимира Винниченка.

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0627-1541>

E-mail: olga.s.radul@gmail.com

Балануца Олександр, доктор педагогічних наук, Надзвичайний і Повноважний посол України.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3470-9486>

E-mail: balanutsa.alex@gmail.com

У статті автор показує, що «самість» є основоположним принципом екзистенціальної єдності особистості – як відчуття буття та здійснення. «Самість» також представлено в термінах процесів саморегуляції: самопізнання, самовизначення, самоусвідомлення, самореалізація, самоствердження тощо. У певних процесах «особистість» і «самість» постають як взаємопов'язані і взаємозумовлені явища. Розвиток «особистості» і розгортання «самості» є моментами їхнього акмеологічного розвитку.

Ключові слова: особистість, само, суб'єкт, якість, акме, розвиток, професійний розвиток, рольові характеристики особистості, духовне становлення.

THE PROBLEM OF «SELF» IN THE PERSONALITY DEVELOPMENT

Radul Valerii, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Head of the Department of Pedagogy of the Higher School and Social and Humanitarian Disciplines of the Ukrainian State Aviation Academy.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5354-9142>

E-mail: valerijradul@gmail.com

Radul Olha, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Preschool and Elementary Education of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0627-1541>

E-mail: olga.s.radul@gmail.com

Balanutsa Oleksandr, Doctor of Pedagogical Sciences, the Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3470-9486>

E-mail: balanutsa.alex@gmail.com

In the article, the author reveals that «self» is the fundamental principle of the existential unity of the personality – as sense of being and fulfillment. «Self» is also presented in terms of self-regulation processes: self-knowledge, self-determination, self-awareness, self-realization, self-affirmation, etc. In certain processes, «personality» and «self» appear as interconnected and mutually conditioned phenomena. The «personality» development and the «self» revelation are moments of their acmeological development.

The personality is social quality of human being. And this quality has development level: from a minimal personality (awareness of one's «I») to an author's, creative personality. Personality develops with the help of its subjectivity – activity: the ability to make life choices, act socially, take responsibility for these choices.

The need for self-knowledge, self-actualization, self-realization and other phenomena grows with the expansion of person's knowledge about the world and about him / herself, as well as the development of subjective capabilities and the complexity of tasks.

«Self» can be defined as a single attribute – the person's ability to self-realization, self-change in the restoration and expansion / development of his / her abilities / opportunities and needs.

The types of fundamental (activity) subjectivity and existence arising from the subject core of socially and spiritually mature personality are forms of being, as well as its actualization.

To be a subject means to be the initiator of one's own activity («self»). Through this subjectivity, personality is expressed, tested and realized. The author's «subject personality» is the integral and coherent agent.

Every «normal» personality is endowed with a desire for development. The acmeological personality has highly developed «self» mechanisms: self-knowledge, self-evaluation, self-relationship, self-actualization. Such personality is flow of social time. It creates «human world» at the individual level of social existence. This is a person who embodies the essence of humanity in a post-industrial society.

Key words: *personality, self, subject, quality, acme, development, professional development, role characteristics of the individual, spiritual formation.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Базовий, екзистенційний типи суб'єктності (активності), що впливають із суб'єктивного ядра соціально і духовно зрілої особистості, є не тільки формами буття, а й формами його здійснення. Бути суб'єктом – це бути ініціатором власної діяльності («самості»). Особистість виражає, перевіряє і реалізує себе за допомогою цієї суб'єктності. Єдиним і цілісним суб'єктом є авторська «особистість-суб'єкт».

Аналіз досліджень і публікацій. Розкриття сутності цієї проблеми здійснюється наступними авторами: А. Адлер, Б. Ананьєв, У. Джемс, Д. Леонтьєв, О. Лосєв, А. Маслоу, А. Петровський, К. Роджерс, С. Рубінштейн, К. Юнг та інші. В останні роки проблемами «само» та особистості в різних їх проявах займалися та займаються такі українські дослідники: Т. Алексеєнко, І. Бех, Л. Канішевська, М. Лебедик, В. Моргун, В. Радул, та інші.

Мета статті – дослідити, що й у сучасному, глобалізаційному світі, проблеми особистості та особливостей її розвитку залишаються актуальними та запропоновано окремі способи їх реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасній пострадянській психології та педагогіці «суб'єкт – це людина на найвищому рівні своєї активності, цілісності (системності), автономності» [4, с. 380].

Суб'єкт – це джерело самопричинності та саморегуляції.

У механізмі функціонування та розвитку соціуму статус людей постійно змінюється. Замість природного індивіда (фізична сила, витривалість), соціального індивіда (комунікабельність, працьовитість), особистість виступає як «авторська

особистість» (людський капітал, людські ресурси). Це пов'язано з тим, що постіндустріальне виробництво – це процес прискорення інновацій на основі інформації та науки, який швидко розвивається. Рушійною силою постіндустріалізму в усіх сферах життя (матеріальне виробництво, суспільство, політика, духовність, сімейне життя) є «авторська особистість».

Така особистість (а кожна особистість як людська якість має певний рівень розвитку) здатна жити за допомогою свого «Я», за допомогою вибору та відповідальності у своєму житті. Основним способом (і принципом) існування такого індивіда є існування у світі. «Існувати» також означає «бути з...», «жити з...», «бути прив'язаним до...», «присвятити себе...». Це бажання прийняти виклики часу (життя, долі), спрямувати себе в майбутнє через свій вибір і відповідальність, тобто через свій життєвий шлях.

У цьому полягає акмеологічний зміст «авторської особистості». Професіоналізм – це не лише відданість професії, але й ділові навички, а перш за все духовне бажання людини виразити своє «Я» світу в діловому секторі відповідної професії та визначитися в досягнутих результатах. Це справжнє прагнення до «акме». Так виражаються часові вимоги до «акмічної» (акмеологічної) особистості, а також відповідно до акмеології як науки.

«Самість» є фундаментальним принципом екзистенційної єдності особистості, як відчуття існування та усвідомлення.

«Самість» виникає в процесі саморегуляції: самоусвідомлення, саморозуміння, самовизначення, самореалізації, самоствердження тощо.

У певних процесах «особистість» і «самість» постають як взаємопов'язані і взаємозумовлені явища. Розвиток особистості та саморозгортання «самості» є моментами її акмеологічного зростання.

Відношення між особою та її суб'єктністю називають «пошарово рівневою» структурою особистості.

Концепція пошарової структури особистості ґрунтується на припущенні, що стійке рівневе утворення особистості – самоідентичність – оточене і охоплене рухомим периферійним утворенням (суб'єктністю). Багатошарова структура дозволяє побачити, як особистість «продовжується» у своїх діях, а світ, подразнюючи особистість, набуває в ньому свого унікального існування.

Високий рівень існування характеризує людину, яка розглядає свої ролі та характеристики як частину унікального «Я» та переживає якісну цілісність свого існування.

Особистість є активним суб'єктом і найвищою єдністю людини (як особистісна ідентичність). «Самість» поєднує ці два стани особистості. Особистість як «суб'єкт» діяльності по встановленню зв'язків і відносин у світі, а особистість як «Я» (самоідентичність) системно пов'язує ці взаємодії особистісною ієрархією. Як тільки вводиться критерій соціалізації, змінюється ставлення до самореалізації. В якості критерію ми припускаємо «протиставлення» і суперечність між природним, неприв'язаним до нормальності, залежністю від норм тощо, і штучним, що виникає разом з нормативними рамками в соціокультурних просторах.

Подія, зафіксована в її знанні, її відтворенні, поділяється на те, що є істинним, відповідає нормам, і те, що їм не відповідає. Те, що позначене як неприйнятне, буде виправлене або виключене із сфери необхідного [1, с. 53].

Люди стають невірними на основі оцінки, потім проходять процес оволодіння здатністю застосовувати відповідні стандарти та самооцінювати та самовиправлятися. Людина повинна набути здатності самотійно впізнавати себе без зовнішньої стимуляції і швидко коригувати свою поведінку і внутрішній стан.

Соціалізація заохочує індивідуальні зміни, які можуть переходити у саморозвиток. У стані змін можна протистояти інерції самовираження, підкоряючись зрозумілим і прийнятним зовнішнім і внутрішнім вимогам. Акмеологія розглядає питання розвитку суб'єкта, досягнення вершини самореалізації та продуктивності в соціокультурному та професійному житті.

Можна запропонувати наступну характеристику «самості». У соціалізації, заснованій на суб'єктній структурі, залежно від типу рівня суб'єктивного існування – «життєдіяльності», в якому «індивідуальність» за якістю є основним і єдиним типом, виникає новий тип рівня – «соціальна культура», початковою стадією якого є «соціодинамічне буття». Самовизначення подається як процес свідомого співвіднесення конкретних образів з метою пристосування образу до особистості шляхом адаптації одного образу до іншого або навпаки [1]. Саме в маніпульованому «Я» відбувається його самовизначення, воно відповідає за процес і результати, зберігає отримані результати і потім здійснює побудову поведінки, відповідної результатам самовизначення. Це «Я» передбачає відповідну організацію людини і відповідність вимогам норм, а також коригування поведінки відповідно до норм або реакції на зміни ситуації.

Для здійснення цивілізованої самоорганізації, самовизначення, самовідношення, самокорекції, необхідно спочатку сформуванню цивілізовану «самість». «Самість» виникає в соціокультурних взаємодіях під впливом запропонованих критеріїв узгодження – інтелекту, мотивації, самокорекції. Ці критерії стимулюють як перебудову окремих психічних механізмів, так і їх інтеграцію в загальну основу. Критерій, що виходить за межі нормального і має ситуативний зміст, вимагає дотримання узгодженості змісту критерію в різних умовах.

Однобічна «самість» дисгармонійна. При цьому узгодження інтегрального «Я» передбачає модифікацію критеріального змісту, внесення змін залежно від особливостей механізму кожного іншого, появи «критеріальних гілок» та поєднання шляхів у самому критерію інтеграції, який має власні передбачення щодо психологічних механізмів. Саме «Я» поєднує інтегральне, багатофокусне, тривимірне «Я».

Від якості критеріїв залежить зміст і «глибина» «самості». Переходячи від «соціокультурного» критерію до «культурного», надається ознака загальності, тобто найвищої абстракції [1, с. 54].

Культура містить абсолютні, але чіткі істотні можливості, які виявляються у конкретизації критеріїв. Людина, яка йде шляхом «культурної інтеграції», «плекання» в собі культурних якостей, спочатку використовує можливості докультурних критеріїв, а потім опиняється в проблемних ситуаціях, спонукає до рефлексії критеріїв, спілкування про критерії, запровадження абстрактної позиції в цьому спілкуванні.

«Культурний тип» особистості, орієнтований за ознаками відповідних статевих відмінностей і швидкості змін, завжди передує «соціокультурному» типу, а тим більше «соціодинамічному», хоча і зазнає всіх типових діалектичних змін.

Індивідуальний шлях духовного становлення є більш складним, оскільки передбачає перехід від вищих диференційованих критеріїв до вищого цілісного критерію, наголошуючи на корінних причинах існування та пов'язаному з ним самовизначенні, цілковитій слухняності, що вимагається від «Я», відповідної самоорганізації в конкретних умовах. «Самість» на духовному рівні усуває одноманітність культурних «самостей», трансформуючи їх у свій образ. Якщо вдасться побудувати стратегію суб'єктивного розвитку на «культурі» та одухотворенні, то можна буде на новому рівні зрозуміти особливості цивілізованої самоорганізації, права на самовизначення, цивілізовану рефлексію та прийняття рішень у цивілізаційному підході.

«Самість» – самовизначення, самопізнання, самовираження, самооцінка, самореалізація особистості (як особлива система, притаманна характеристикам особистісного розвитку будь-якої системи, зокрема, специфічна, що належить людині як системі, та пов'язана з її реальними властивостями) потребує спеціального аналізу та розуміння цього явища в його чіткому та всебічному розумінні (не лише на індивідуальному рівні в процесі онтогенезу, а й на феноменологічному рівні), як явище філогенезу та культурно-історичного розвитку) і відповідно до реалій сучасних соціальних обставин з урахуванням змін історичного середовища. Це важливо, перш за все, для оцінки здатності людини зберігати і творити людський світ і входити в нього як носій нового рівня організації історії – здійснення соціального руху.

Співвідношення активності та діяльності описано А. Петровським [2]. Він вважав, що загальною характеристикою життя є активність. Але при цьому активність вважається діяльним станом організмів, джерелом їхнього власного руху, відтвореного в русі. Йдеться про енергію, її відновлення. Здатність до саморуху під час цих самовідновлень вважається показником активності суб'єкта.

С. Рубінштейн розглядає діяльність як специфічну форму активності, спрямовану на свідоме перетворення навколишнього світу [2]. З цього погляду властивості особистості є ефективними. Якщо потреби людини є висхідною мотивацією її діяльності, завдяки якій вона виступає як активний суб'єкт, то її дії спрямовані не на задоволення власних потреб, а є суспільною потребою.

С. Рубінштейн запропонував аналіз активності та діяльності в загальному контексті опозиції «зовнішнє–внутрішнє» і відстоював традицію розуміння, згідно з якою зовнішнє діє через внутрішнє.

Аналіз активності та кореляція активності з діяльністю ще не повністю визначені та класифіковані. Наприклад, В. Петровський говорив про діяльність, яка контролює свій рух власними моментами активності, зануреними в діяльність, причому два моменти – активність і діяльність – зливаються [1; 2].

Використовуючи категорію спільної діяльності, А. Петровський вводить в соціальну психологію малих груп ідею розвитку соціальної групи, реалізується ця ідея поняттям «рівень розвитку групи». Де «колектив» є високорозвиненою групою. У «колективі», за словами А. Петровського, чіткіше, ніж в інших групах, розкривається багаторівнева структура міжособистісних стосунків. Перший рівень – спільна діяльність; другий рівень – ставлення кожного учасника групи до спільної діяльності; третій рівень – феномен міжособистісних відносин у групі, опосередкований змістом спільної діяльності; четвертий рівень – прояви міжособистісних стосунків типу симпатій і антипатій, які переважно виникають під час безпосереднього емоційного контакту між членами групи [1, с. 8].

На основі всього цього виникає новий соціально-психологічний феномен міжособистісних стосунків: феномен колективістського самовизначення [1, с. 9].

Це явище полягає в тому, що ставлення індивіда до впливу групи зумовлене цінностями та ідеалами, виробленими в колегіальній діяльності групи. Це колективістське самовизначення, в якому свідомо солідарність виражається в колегіальних цінностях і місіях, усуваючи чітку дихотомію «конформізму чи неконформізму». Підміна «егоїзм або альтруїзм» змінюється феноменом колективістської ідентифікації, що виражається в опосередкованому цінностями та операційному ставленні до себе, а також до інших його членів [1, с. 9].

Внаслідок вищих психічних функцій змінюється спосіб самоконтролю, самоорганізації поведінки. У поєднанні зовнішніх вимог із внутрішнім самовираженням, у конфлікті та розв'язанні конфлікту суб'єктивні умови згоди виділяються для визначення

впливу ефектів. Зовні, ідея існування «справедливості» та здатності до прийняття прав виникає в контексті гармонії між правами та обов'язками людини.

Принцип активності відтворює особливості саморуху живої системи в її взаємодії із зовнішнім середовищем.

Принцип активності ставить пріоритет «внутрішнього» над «зовнішнім» у поясненні причинності системних явищ: причини поведінки системи є «внутрішніми», а «зовнішніми» є умови, які впливають лише на особливості реалізації внутрішніх причин.

Принцип саморозвитку демонструє пріоритет «майбутнього» над «минулим» у поясненні причинно-наслідкових зв'язків системних явищ: причина поведінки системи знаходяться в «майбутньому», «минуле» відіграє роль передумов, які лише надають конкретності часовій еволюції цільової причини.

А. Адлер пише: «Справжнє щастя можливе лише тоді, коли людина усвідомлює, що людина, яка живе для інших, буде щасливішою за індивідуаліста, який прагне тільки до своїх інтересів. Особливо індивідуальна психологія звертає увагу на те, що всі люди, які є психічно нещасливими, мають неосвічену натуру і слабкі нерви, не мають необхідних умов для розвитку власного соціального почуття, а тому їм також не вистачає мужності, оптимізму та впевненості в своїх здібностях, які це почуття мають безпосереднім джерелом» [1, с. 54].

П. Анохін вважає, що організм складається не з органів, а з функціональних систем, тому розвиток організму – це не арганогенез, а системогенез [1, с. 146]. Здоров'я організму забезпечується гармонією взаємозв'язків між системами, а хвороба є порушенням цієї гармонії, тому органи потрібно не тільки лікувати, а відновлювати гармонію взаємовідносин між системами – тоді орган самостійно зцілюється.

Принцип ієрархії передбачає примат «метасистемного» над «субсистемним» в поясненні причинності системних явищ – поведінкові причини систем-побратимів лежать на нижчому рівні «метасистемному» (над, після), а рівень «субсистемний» (під) відіграє роль субумов, які відіграють специфіку включення активності системи в метасистемну активність. Редукціоністський підхід (редукціонізм) протилежний принципу ієрархічності. Навпаки, він стверджує пріоритет (під) над (над, після), стверджуючи можливість повного зведення вищих явищ до нижчих і фундаментальних явищ [5, с. 160]. Усе живе прагне від простого до складного, а інші – навпаки. Один із важливих архетипів К. Юнг вважав, «самість», що забезпечує цілісність індивідуальності і захищає психіку від появи другого «Я».

Пояснюючи основні сили, що утворюють «Ядро» індивідуальності, К. Юнг дотримувався біологічного (казуального) підходу. «Зміст колективного несвідомого не заважає життю людини, це суттєві, вроджені інстинкти та примітивні форми сприйняття – так звані архетипи, або ідеї» [5, с. 154].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. На високому рівні екзистенції індивід бачить свої ролі та характеристики як частину унікального «Я» та відчуває якісну цілісність свого існування.

З точки зору цивілізації кожна людина як член суспільства, як учасник реального цивілізаційного процесу, який відбувається за нормами спекулятивної інвалідизації, має розуміти, що справжній реалізм полягає у визнанні типу цивілізаційності, пов'язаного з ним самовизначення, визначає в арсеналі цивілізації критерії переходу до їх застосування в момент розвитку «бажаного» «Я», коригує «бажане» «Я» і продовжує самоорганізацію з акцентом на «очищенні» цивілізаційних процесів у конкретному місці та часі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Радул В. В. Соціальна зрілість особистості. Монографія. Харків: Мачулін. 2017. 442 с.
2. Радул В.В. Соціально-професійні проблеми сучасної педагогічної науки: монографія. Харків: Мачулін, 2019. 332 с
3. Радул В.В., Галета Я. В. Соціалізація особистості: навчальний посібник. Кіровоград: ФОП Александрова М. В. 2014. 236 с.
4. Соціолого-педагогічний словник / За загальн. Ред. В. В. Радула, вид. 2-е. Харків: Мачулін. 2015
5. Юнг К. Аналітична психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2022. 250 с.
6. Maslow A. The Far Limits of the Psyche. 2001

REFERENCES

1. Radul, V. V. (2017). Sotsialna zrilist osobystosti. Monohrafiia. Kharkiv: Machulin. 442 s. S. 319–358. [in Ukrainian].
2. Radul, V. V. (2019). Sotsialno-profesiini problemy suchasnoi pedahohichnoi nauky. Monohrafiia. Kharkiv. Machulin. 332 s. [in Ukrainian].
3. Radul, V.V., Haleta, Ya. V. (2014). Sotsializatsiia osobystosti: navchalnyi posibnyk. Kirovohrad: FOP Aleksandrova M. V. 236 s. [in Ukrainian].
4. Sotsioloho-pedahohichniy slovnyk (2015). Za zahaln. Red. V. V. Radula, vyd. 2-e. Kharkiv: Machulin. 2015. [in Ukrainian].
5. Yunh, K. (2022). Analitychna psykhologhiia. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 250 s. [in Ukrainian]
6. Maslow, A. (2001). The Far Limits of the Psyche. [in English].